

ВТОРИ ЕКЗЕМПЛЯР ОТ ИМИТАЦИИТЕ НА АНОНИМНИ ВИЗАНТИЙСКИ ФОЛИСИ ОТ XI В., СЪС ЗНАК НАПОДОБЯВАЩ “ИПСИЛОН” ВЪРХУ ОПАКОТО

Владимир Пенчев

През 2004 г. публикувахме една извънредно интересна и странна имитативна монета, намерена през 1999 г. по време на редовните археологически разкопки, провеждани в Силистра¹. Тя представлява своеобразна имитация на анонимните византийски фолиси от клас D, но вместо надпис върху обратната ѝ страна е представена голяма разтроена в горната си част вертикална хаста, представляваща вариант на известните знаци от вида “ипсилон”. От двете страни на този знак са разположени по една голяма буква Є. Тези две букви Є са обърнати една срещу друга, т. е. тази вдясно е представена не в нормално, а в огледално положение².

След публикуването на тази монета, при внимателно преглеждане на нумизматичния материал, открит по време на редовните археологически разкопки провеждани ежегодно в Силистра, открихме втори екземпляр от въпросния тип имитативни монети, който е бил намерен още през 1992 г., но поради по-лошото си състояние на запазеност не е бил правилно определен и интерпретиран³.

За по-голяма прегледност, по-долу даваме описание не само на новоидентифицирания екземпляр, но и на вече публикувания.

1. Монетата, намерена през 1999 г. (публикувана). Тази монета е била препе-

чатана върху по-стара монета, чийто тип не може да се определи.

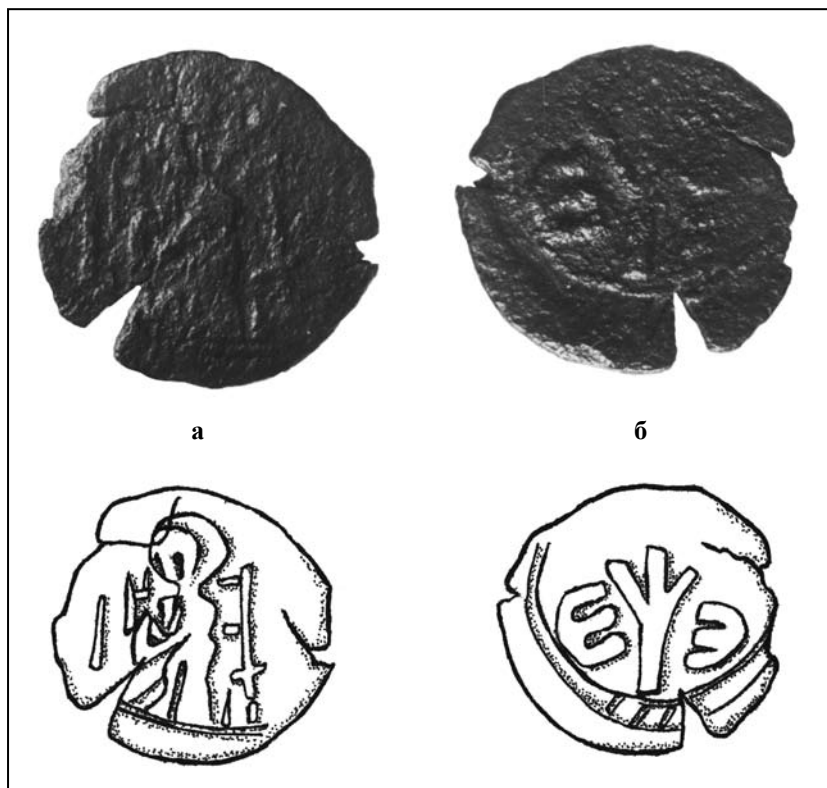
Лице: Надпис не личи. Схематично представено изображение на Исус Христос с нимб, седнал на престол с високо правоъгълно облегалo, насреща. Върху коленете си държи евангелие. От първоначалния тип нищо не е запазено.

Опако: Знаци, представляващи голяма, разтроена в горната си част вертикална хаста, фланкирана от две големи, обърнати една срещу друга букви Є (тази вдясно е представена в огледално положение спрямо тази вляво). От първоначалния тип са запазени слаби и неясни следи.

Мед. Корозирала. Ядрото е напукано на няколко места. Диаметър 23–24 мм. Тегло 3,60 г (обр. 1а, б). Заведена е в инвентарната книга за монетите от археологическите разкопки в Силистра под № 2729.

2. Монетата, намерена през 1992 г. (непубликувана до сега). Тази монета е била препечатана върху анонимен византийски фолис от клас D.

Лице: Надпис не личи. Слабо личащо, схематично представено изображение на Исус Христос с нимб, седнал на престол с правоъгълно облегалo, насреща. Върху коленете си

Обр. 1 а-б.

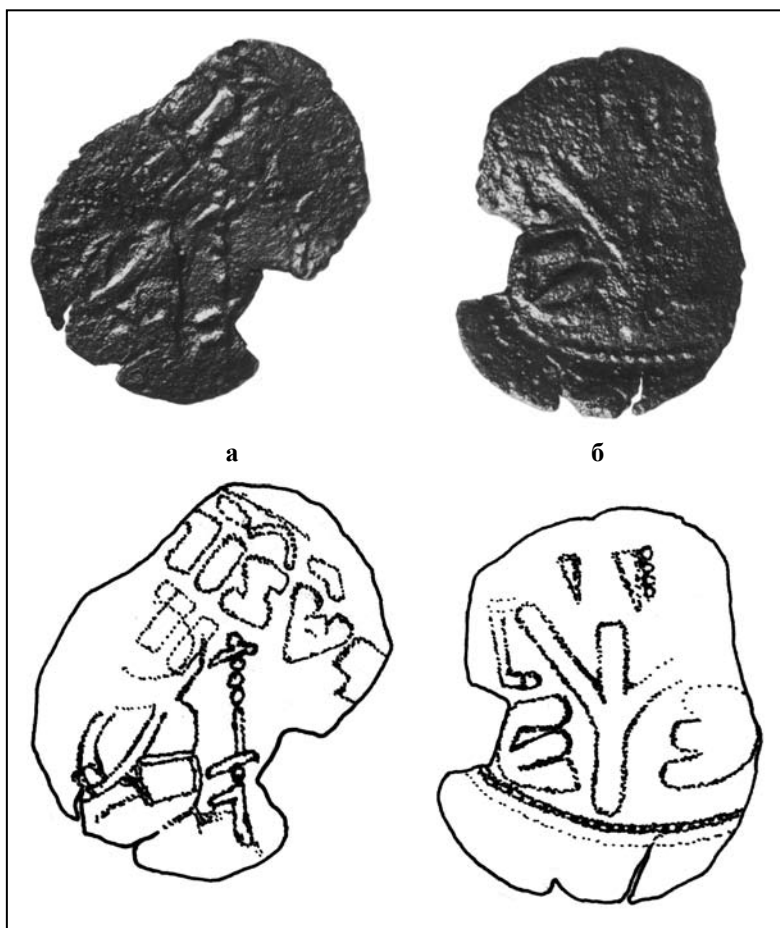
държа евангелие. Отпечатано е със същата лицева матрица като № 1. От първоначалния тип е запазена част от надписа върху обратната му страна, а именно – буквите ---- Π от втория ред и целия трети ред, където е изписано BASIL. Запазена е също и декоративната украса под третия ред, състояща се от една дъгичка, фланкирана от две хоризонтални чертички.

Опако: Слабо личащи знаци, представляващи голяма, разтроена в горната си част вертикална хаста, фланкирана от две големи, обърнати една срещу друга букви Ε (тази вдясно е представена в огледално положение спрямо тази вляво). Отпечатано е с

различна от № 1 опака матрица. От първоначалния тип е запазена част от изображението върху лицевата му страна. Запазени са, едва личащи, краката на седналия на трон насреща Исус Христос, както и малки части от облегалото на трона.

Мед. Корозирала. Ядрото е напукано на няколко места. Част от него е отчупена. Диаметър 17–26 мм. Тегло 3,15 г (обр. 2а, б). Заведена в инвентарната книга за монетите от археологическите разкопки в Силистра под № 1268.

Новата информация, която ни предоставя втората, публикуваната понастоящем

Обр. 2 а-б.

монета, се състои в това, че при нейното отсичане е била използвана друга, втора матрица за обратната страна и че може да се идентифицира по-старата монета, върху която тя е била препечатана. Обстоятелството, че е била препечатана върху екземпляр от анономните византийски фолиси от клас D, които се датират между 1050 – 1060 г.⁴, показва съвсем ясно, че имитациите от този тип са били изработени след въпросната дата.

Изображенията върху лицевите страни на разглежданите тук две монети ни да-

ват възможност да твърдим със сигурност, че е било копирано изображението върху лицевите страни на анонимните византийски фолиси от клас D. Въпреки недобрата запазеност и на двете монети, схематичността на техните изображения и твърде niskия им релеф, напълно ясно е, че там е представен Христос, седнал на трон с високо правоъгълно облегалo, насреща и държаш върху коленете си евангелие. От всички известни понастоящем типове византийски фолиси от XI в., това изображение се среща единствено върху лицевата

страна на анонимните фолиси от клас D. Следователно, пред себе си имаме две монети, изработени по подобие (поне що се касае за лицевите им страни) на анонимните византийски фолиси от клас D.

Но странното, съвсем необичайното за познатите ни до сега изработвани на Балканите средновековни монети и изключително интересното е това, което е представено върху обратните страни на нашите две монети. Там виждаме голяма, разтроена в горната си част вертикална хаста, от двете страни на която са разположени по една голяма буква С. Двете букви С са обърнати една срещу друга, т. е. тази вдясно е представена не в нормално, а в огледално положение спрямо другата.

Веднага трябва да изтъкнем, че така описаните три знака, представени върху opakите страни на двете монети от Силистра, предизвикват силна асоциация с добре познатите и твърде задълбочено обсъждани в научната литература знаци от вида “ипсилон”, придружен от две вертикални хасты или без такива хасты⁵. Без да се спираме върху различните тълкувания на знаците от вида “ипсилон”, нещо, което би излязло извън темата на настоящата публикация, ще отбележим само, че според нас най-убедително е мнението, че те представляват теоними, т. е. символи, служещи за обозначаване на думата (понятието) “Бог”⁶.

Твърде интересен и важен паралел на знаците, представени върху обратните страни на разглежданите тук две монети от Силистра, намираме при известния и вече неколкократно коментиран в научната литература моливдовул, произхождащ от района на средновековната крепост до село Злати войвода, Сливенско⁷. Върху неговата обратна страна виждаме същия разтроен в горната си част⁸ знак, наподобяващ буквата “ипсилон”. Разликата е само тази, че при въпросния печат, в долната част вляво на въпросния знак, има

една наклонена под тъгъл наляво хаста, която липсва при разтроения знак върху силистренските монети.

При печата от село Злати войвода, около знака наподобяващ “ипсилон”, е изписана думата ЄVΦVMHNOV , която се тълкува като епитет към този знак⁹. В превод, смисълът на въпросната гръцка дума е “преблагочестив”, “преблаг”, “пресвят”, “преславен”¹⁰. Тъй като, както вече изтъкнахме по-горе, най-вероятното смислово значение на знака, наподобяващ “ипсилон”, е думата (понятието) “Бог”, то комбинацията между този епитет и знака върху печата от Злати войвода би следвало да има смислово значение на “пресвят Бог” или “преславен Бог”, или “преблаг Бог”, или “преблагочестив Бог”.

Много изкушаваща е мисълта да приемем, че двете обърнати една срещу друга големи букви С, разположени от двете страни на разтроените в горната си част знаци при силистренските монети, са всъщност съкращения на същия този епитет, но повторен два пъти. Тази възможност се подсилва от още едно обстоятелство. Както вече посочихме по-горе, изображенията върху лицевите страни на нашите монети със сигурност копира образа на Христос от лицевите страни на анонимните византийски фолиси от клас D. Но върху обратната страна на фолисите от този клас има само триредов надпис, свързан с християнския Бог (IS XS / BASILE / BASIL). Явно е, че издателят на двете имитативни монети от Силистра е представил върху обратните им страни също един вид “надпис”, свързан с християнския Бог, чието изображение виждаме върху лицевите им страни. Но този “надпис” е предаден по начин и чрез изразни средства по-ясни и по-разбираеми както за самия издател, така и за хората, които е трябвало да използват въпросните монети, отколкото е бил гръцкият надпис вър-

ху първообразния монетен тип (клас D от анонимните византийски фолиси).

Следователно разглежданите тук две монети, намерени при археологическите разкопки в Силистра, представляват един вид имитации на анонимните византийски фолиси от клас D. При изработването на “идейния проект” за въпросните имитации са били подбрани такива изразни средства, които да бъдат популярни и съответно максимално разбираеми от местното, преобладаващо българско население, в сред което тези монети са били предназначени да циркулират. А за това, че знаците теоними от вида “ипсилон” са били добре познати на обитаващото през X–XI в. град Дръстър българско население, свидетелства обстоятелството, че такива се срещат и върху други паметници, намерени при провежданите там археологическите разкопки. Три броя “ипсилони с две хасти” са връзани с длето върху обратната страна на северната плоча на вторичния канцел, открит в разкопаната от 1993 г. насетне средновековна църква¹¹. Такива знаци се срещат и върху керамика, намерена по време на разкопките в Силистра, произхождаща “от жилища, датирани с анонимни византийски монети в първите десетилетия на XI в.”¹².

Анонимните византийски фолиси от клас D са едни от най-често срещаните в сред монетите от края на X–XI в., откривани при археологическите разкопки в Силистра¹³. Този факт се явява отражение на обстоятелството, че именно през петдесетте години на XI в., когато са били сечени и пускани в циркулация анонимните фолиси от клас D, е започнало редовното изплащане на парични суми от византийското правителство на местното население в темата Паристрион, с главен градски център Дръстър, срещу което това население се е задължавало да отбранява североизточните граници на империята¹⁴. Но, както е известно, в началото на седемдесетте години

на XI в. централната власт в Константинопол прекратила изплащането на въпросните ежегодни парични възнаграждения. Тази недалновидна постъпка довела до избухването в 1074 г. на големия бунт на разнородното погранично население, обитаващо североизточните български земи, в резултат на който темата Паристрион била откъсната от властта на византийските императори за около две десетилетия¹⁵.

Преустановяването на притока на оригинални византийски монети от Константинопол, което предизвикало въпросните събития, несъмнено силно е затруднило нормалното функциониране на местното парично обръщение. За да се преодолее недостигът на нискостойностни платежни средства, в Дръстър е било организирано значително по обем производство на имитации на византийски фолиси, изработвани чрез отливане¹⁶. Но, както изглежда, преди да се пристъпи към въпросното производство, извършвано чрез техниката на отливане, в този град са били правени опити да се изработват имитации на фолиси, чрез техниката на отсичане¹⁷. За целта са били гравирани специални матрици. Продукт на един такъв опит са и разглежданите тук две монети. Те се отличават с твърде неумелата си и лошокачествена изработка. Ядрата им са напукани на няколко места по перифериите, което показва, че не са били достатъчно нагрети при отпечатването. Отпечатъците върху обратните им страни, които са били направени чрез горните, подвижните матрици, не са добре центрирани. Самите матрици за лицевата и обратните страна са били гравирани доста несръчно и схематично. Всички тези белези показват, че в Дръстър не е имало майстори, притежаващи необходимата квалификация, която да им позволи да изработят достатъчно качествени монетни матрици и въобще да осъществят производство на доброкачествени монети чрез техниката на отсичане. Именно пора-

ди това тези опити са били изоставени и се е преминало към масовото производство на имитации на фолиси, изработвани чрез по-лесния способ – отливането¹⁸.

До сега в нумизматичната литература е публикуван само още един, трети екземпляр от този тип енигматични монети¹⁹. Той се съхранява в частна колекция и не се знае къде е бил намерен. Макар и с известно колебание²⁰ е определен като византийски фолис, отсечен в монетарницата на Трапезунд, някъде през периода 1080 – 1110 г.²¹ Типът на обратната му страна е наречен “странен”²² и е разтълкуван като съкратено изписване на името на покровителя на град Трапезунд Св. Евгений²³.

Разбира се, това разтълкуване е съвсем неубедително, но много по-важно е обстоятелството, че два от трите известни понастоящем екземпляра от този любопитен монетен тип са намерени със сигурност в пределите на средновековния Дръстър и то при стриктно документиран редовни археологически разкопки, докато третият, на който се базира отнасянето към Трапезунд, е с неизвестно местонамиране. Така че имаме всички основания да твърдим, че предложената по-горе наша интерпретация на въпросния монетен тип е засега най-обоснованата и следователно най-достоверната.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ В. Пенчев. Нов тип българска имитация на византийски анонимен фолис от XI в. *Acta Musei Varnaensis*, II – Сб. Нумизматични и сфрагистични приноси към историята на Западното Черноморие. Варна, 2004, 343–347.
- ² Пак там, с. 343, обр. 1а, б.
- ³ Изказвам своята благодарност на научния ръководител на археологическите разкопки в Силистра, доц. Ст. Ангелова, за предоставената ми възможност да проуча и публикувам тази монета.
- ⁴ Ph. Grierson. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. III, part 2. Washington, 1973, p. 685–687.
- ⁵ За това виж например П. Георгиев. Оловни печати с руноподобни знаци. – *Нумизматика и сфрагистика*, 1, 1999, с. 81–89; Р. Рашев. За два оловни печата с руноподобни знаци. – *Нумизматика и сфрагистика*, 2, 1998, с. 98–104; Ст. Ангелова, Р. Колева, Ел. Ангелова, Р. Иванова. Знаци върху канцела на църква № 2 в Дръстър. – В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*, т. 6. В. Търново, 1997, с. 68–74, както и цитираната в тези статии литература.
- ⁶ П. Георгиев. Цит. съч., с. 87.
- ⁷ I. Jordanov. *Unpublished Byzantine Seals from the Village of Zlati Voyvoda (District of Sliven, Bulgaria)*. *Studies in Byzantine Sigilography*, 3. Washington, 1994, p. 74; Р. Рашев. Цит. съч., с. 98 – 100; П. Георгиев. Цит. съч., с. 81–85.
- ⁸ П. Георгиев. Цит. съч., с. 81–83.
- ⁹ Пак там, с. 82.
- ¹⁰ Пак там, с. 81 и 84; *Старогръцко-български речник*. С., 1996, с. 333.
- ¹¹ Ст. Ангелова, Р. Колева, Ел. Ангелова, Р. Иванова. Цит. съч., с. 67 и 74, обр. 1.
- ¹² Пак там, с. 69.
- ¹³ В. Пенчев. Малка колективна находка с анонимни византийски фолиси от клас D, намерена при археологическите разкопки в Силистра. – *Минало*, 3, 2000, с. 25–26.
- ¹⁴ Пак там, с. 26 и цит. там литература.
- ¹⁵ П. Мутафчиев. Съдбините на средновековния Дръстър. – В: *Избрани произведения*, т. II. С., 1973, с. 79–80 и 85.

- 16 Ив. Йорданов. Ранни форми на монетно производство (XI–XII в.) в българските земи. – Нумизматика, 2, 1980, с. 4–14; Й. Юркова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. С., 1990, с. 189–191.
- 17 В. Пенчев. Две имитации на византийски фолиси от XI в., намерени при археологическите разкопки в Силистра. – Минало, 2, 2001, с. 17–18.
- 18 Й. Юркова, В. Пенчев. Цит. съч., с. 189–190.
- 19 S. Bendall. A New Twelfth-Century Byzantine Coin from the Mint of Trebizond. Numismatic Chronicle, 1982, p. 163. Същата монета е илюстрирана в M. Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300 – 1450. Cambridge, 1985, pl. 31, 9. Тя е включена, макар и без илюстрация, в каталога на M. Hendy. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. IV (1081–1261). Washington, 1999, p. 428, 434.
- 20 M. Hendy. Catalogue..., p. 428.
- 21 Ibidem, p. 434.
- 22 Ibidem, p. 428.
- 23 Ibidem, p. 428.

A SECOND SPECIMEN OF THE IMITATIONS OF ANONIMOUS BYZANTINE FOLESSES
FROM THE 11TH CENTURY WITH AN “IPSYLON”-LIKE SIGN ON THE REVERSE

(Summary)

Vladimir Penchev

In 2004 a very interesting imitation copper coin was published. It was found during regular archaeological excavations in Silistra. The coin is a peculiar imitation of the anonymous Byzantine folisses of Class D, but instead of a legend a sign is represented on the reverse, a variant of the well-attested “*ipsylon*” type signs. The sign is flanked by a large letter € on each side. The coin now published is a second example of these imitation coins, also unearthed during archaeological excavations in Silistra. Most probably the discussed imitation coins were struck in the medieval Drustur in the 70s – 80s of the 11th century.